

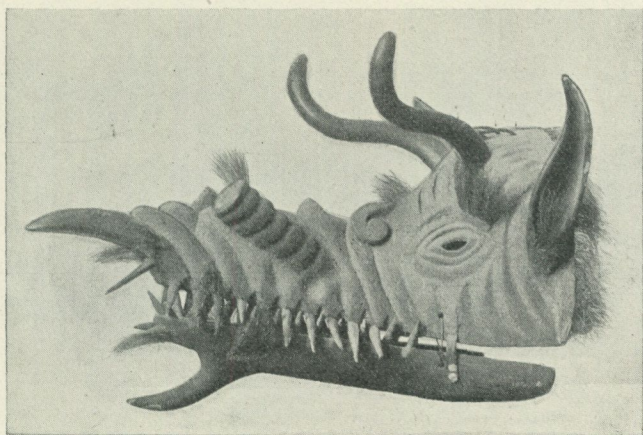
Ett par sydtyska processionsmasker i Nordiska museet.

Bland Nordiska museets mångahanda föremål finnas äfven de två skräckingifvande masker, om hvilka bilderna 72 och 73 gifva en föreställning. Enligt museets inventarieförteckning hafva de inköpts från en antikvitetshandlare i München och skola vara anträffade »i en bondgård neri Bayern», hvilken något sväfvande utsaga må hända kan tolkas såsom liktydig med allra sydligaste Bayern. Emellertid är sannolikt ej ens »das Bayrische Oberland» deras fosterland, utan fastmer det angränsande Tyrolen, ja man torde t. o. m. hafva rätt att våga gissa på dettas östligaste, inemot Salzburg gränsande del.

Båda maskerna äro gjorda af trä och målade å gipsad grund. Såsom bilderna visa, framställa de fantastiska djurhufvuden med rörliga underkäkar, så att de maskerade på ett eller annat sätt, när de ville, kunde öppna och sluta de ohyggliga gapen. Den ena, bild 72, är brunmålade och besatt med nostofsar, ögonbryn och nackbräm af galtborst. I färgen har man, innan den ännu torkat, strött slaggstoft. Hornen äro svartmålade. Den andra masken, bild 73, är likaledes brunmålade, men i denna grundfärg äro ljusare, köttfärgade prickar instänkta. De båda noshornen äro svartmålade, betarna och tänderna äro ljus kötröda. Pannhornen utgöras af naturliga kohorn. Å nosen strax framom ögonen finnes en fågelfigur

med sträckta vingar, fötter och stjärt, utförd i flackrelief, i hvilken bild man väl har att se den österrikiska örnen i en ganska ålderdomlig skepnad. Invändigt är denna mask till skydd för bärarens hjässa försedd med en stoppad läderputa.

Orsaken hvarför jag här erinrar om dessa bägge främlingar i Nordiska museet är, att dylika masker nyligen behandlats af den tyska etnologen fru MARIE ANDREE-EYSN i en förträfflig, på egna iakttagelser och efterforskningar till öfvervägande del grundad afhandling:

72. Processionsmask, enligt uppgift från Bayern.

L. 0,59 m.

Nord. m. nr 78,452.

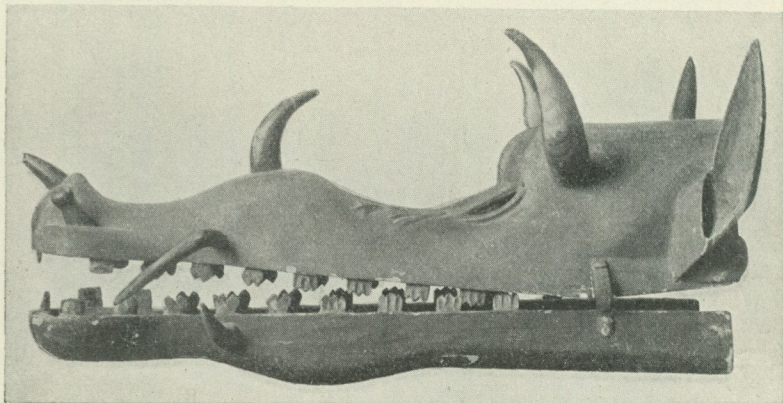
»Die Perchten im Salzburgischen» i »Archiv für Anthropologie» bd 3, h. 2. Då de båda maskerna dess utom äro jämförelsevis väl arbetade och otvifvelaktigt ega en rätt hög ålder (skulle de verkligen härstamma från Bayern, måste denna räknas till minst ett par århundraden), synas de äfven af det skälet förtjäna att uppmärksammas, så mycket mer som dylika pjäser i museer utanför Österrikes gränser¹ äro rätt stora sällsyntheter.

Jag tillåter mig att, med några afvikelser och tillägg på egen hand, i det följande efter fru Andree-Eysns lifligt och objektivt

¹ Museum für Volkstrachten i Berlin eger dock en större samling.

hållna afhandling lämna en kort redogörelse om användningen af dylika maskor.

Hos ett stort antal ociviliserade och halfciviliserade folk i Oceanien, Asien, Afrika och Amerika användas maskor af mer eller mindre afskräckande och fantastiskt utseende vid åtskilliga högtider och ceremonier. Dessa maskor hafva ock i senare tid af etnografer gjorts till föremål för studier;¹ mindre har detta varit händelsen

73. Processionsmask, enligt uppgift från Bayern.

L. 0,79 m.

Nord. m. nr 78,453.

med de naturfolkens mycket liknande maskor, som i åtskilliga trakter af Europa ännu in i senare tid varit i bruk.

Redan från kristendomens första århundraden omtalas upptåg af hedniskt kynne, vid hvilka deltagarne buro djurhufvuden och djurhudar (»ferrarum» eller »bestiarum capita» och »pelles pecudum»). Särskildt nämna kristna religionsiffrare ofta med förtrytelse seden att uppträda som hjort eller kviga (»cervulum vel vetulam facere»).² Författarinnan förlägger de tidigaste uppgifterna härom till sjätte och sjunde århundradet. Af E. HOFFMANN-KRAYERS excerptsamling i

¹ Bland dem af författarinnans man professor R. ANDREE i hans bekanta arbete *Ethnographische Parallelen und Vergleiche*. D. 2. Leipzig 1889.

² Jfr förf:s upps. *Lussi*, sid. 20 o. f., i *Meddelanden från Nordiska museet* 1898. Stockholm 1900. Om Gerds make, Frö, veta vi, att han bar hjorthornet såsom vapen. Jfr anf. upps. sid. 29.

»Schweizerisches Archiv für Volkskunde» (bd 7, s. 187 o. f.) framgår emellertid, att man kan räkna tiden för dessa skriftliga omnämnan- den ännu ett par århundraden längre till baka.

Dessa maskeradupptåg skedde omkring årsskiftet, och det tyckes, som om de i alla tider förbundits med det nya årets ingång. De förekomma nämligen alt fortfarande, utom vid det kalendariska nyåret, under advent, jul och fastlag, hvilka sistnämnda festtider såsom kristnade otvifvelaktigt trädde i hedniska årsfesters fotspår. I december firade romarne med saturnalierna skördeårets slut, och med mars ingick ända till Julius Cæsars tid det romerska statsåret. Den kristna kyrkan, hvilken ursprungligen räknade årets början från den 6 januari, framsköt troligen redan i fjärde århundradet, såsom en följd af Kristi födelsedags firande den 25 december, års- skiftet till den 25 mars för att senare länge förlägga det till Kristi födelsedag, den nuvarande juldagen.

Fru Andree-Eysn sysselsätter sig, såsom titeln på hennes upp- sats angifver, egentligen med de upptåg af maskerade personer, »Perchten», som tillställas i vissa orter i Salzburg, företrädesvis den 6 januari, »Perchtentag». Dylika upptåg kallas »Perchtenlaufen». Från den 6 januari räknar bonden i Pinzgau, oberoende af kalen- dern och i likhet med den första kristna kyrkan, ännu årets be- gynnelse.

Beträffande namnet Perchtentag ha af språk- och folktrofor- skare framställts skilda förklaringar. J. GRIMM och andra hafva i den gestalt Perchta, Berchta, som folktron satt i förbindelse med och egnat denna dag, sett en forngermansk hednisk gudinna och härledt namnet från forngermanska *berhta*, ljus, klar. Senare for- skare såsom t. ex. MANNHARDT hafva däremot upptagit ett förkla- ringsförslag, som redan GRIMM uppställt och pröfvat, men förkastat, nämligen att denna gudinnegestalt i likhet med den vid samma tid uppträdande italienska Befana (af *epifania*) allenast vore en genom forntyska glossor såsom *giperahta naht* och liknande rätt sent upp- kommen personifikation af den kristna högtiden. Slutligen hafva åter andra forskare såsom E. H. MEYER och E. MOGK förkastat den sist anförda teorien och å nyo tagit den grimmska till godo, den se-

nare dock ogillande hans tolkning af namnet, hvilket han härleder från *pergan*, dölja. Perchta vore således i likhet med sin motsvarighet Holda, hvilket namn man härledt från *helan*, hölja, egentligen underjordsdrottningen, hon som regerar den dolda värld, ifrån hvilken allt lif utgår och dit det vänder åter, och som altså i själfva verket icke blott beherskar de underjordiskas skaror utan allt lif, alla makter, all kraft. Här må påpekas, att i Norge och på Island trettondagen eller dagen efter kallats Eldsborgs dag,¹ ett namn som, egendomligt nog, synes kunna stöda så väl den första som den sista af ofvan anförda förklaringar, men i hvarje fall, jämte åtskilliga andra omständigheter, visar ohållbarheten af den af MANNHARDT m. fl. förfäktade åsikten. På Eldsborgs dag drack man en skål egnad henne, som ej blott bärgar, utan ock bringar eld, ljus och värme.

Likasom Eldsborg otvifvelaktigt haft de två skenbart motsatta egenskaperna att skänka och att beröfva, så är ock Perchta ett dubbelväsen: än uppträder hon ljus och huld, utdelande fruktbarhet och välsignelse, än mörk och skräckinjagande, spridande skada och fördärf. I salzburgområdet vet man förtälja, huru hon som en underskön kvinna i ljusstrålade dräkt sväfvar genom rymden, ofta omgifven af en skara endast i sina skjortor klädda barn, om hvilka hon skyddande slår sin blå mantel — en gestalt, som icke så sällan under olika namn (ofta nog såsom Sta Ursula) möter bland medeltida helgonbilder äfven här i Norden. Så eger t. ex. Nordiska museet ett par dylika, af hvilka den ena, från Jämtland (bild 74), ehuru nu mycket skadad, vid noggrann undersökning visar sig ursprungligen hafva burit förgyld krona, klädning och bälte. Äfven mantelns yttersida har varit förgyld, insidan är däremot blå. Håret, nu rödt, torde äfven ursprungligen hafva varit förgylt. Figuren visar sig altså i allt väsentligt likna den heliga jungfrun själf, sådan hon i slutet af medeltiden afbildades. De tvänne nedersta sidogestalternas dräkter hafva varit försilfrade; de öfversta bära förgyllda topphufvor. Fotplattan visar spår af grön färg.

¹ I sydvästra Sverge har denna högtid förlagts till kyndelmessa.

Oftare framträder dock den tyska Perchta såsom en skräckin-
gifvande varelse — Järnperchta (Eisenperchta)¹ eller »Perchta med
långa näsan» — och man varnar barn, som äro olydiga eller varn-
artiga, för hennes straff. Såsom
spånadens beskyddarinna straffar
hon ock hårdt hvarje vårdslös och
lättjefull spinnerska, i det hon lin-
dar det lin, som ej till jul spun-
nits af rocken, omkring den skyl-
digas arm och där uppbränner det.
Visar hon sig i fähuset, medför
hon sjukdom för boskapen, och van-
skötes boskapsstallet, beröfvar hon
djuren fläckvis deras hår, hvilket
sedan kommer åter i hagelskurar
under sommaren. Denna tro er-
inrar i viss mån om hvad man i
Sverige förtäljer om lekatten och
om maran. Märkligt är, att Perchta
synes bära koskälla. På andra håll
tros hon ock bära kohud.² Vid sitt
uppträdande på jorden är Perchta,
likasom Holda, de underjordiskes,
makternas och själarnas, anförer-
ska, och likasom man t. ex. i Norge
på luciadagen bragte andehären nä-
ringsoffer,³ så framställas i Öster-
rike, Bayern o. s. v. åt Perchta och hennes skara särskilda bakverk.
Perchtas dubbelväsende motsvaras af hennes följe: makterna-an-
darna äro i likhet med naturen (Natura, Magna genetrix) själf än
blida och välvilliga, än hårda och fiendtliga mot människorna, och

74. Helgonbild från Jämtland.

H. 0,735 m.

Nord. m. nr 47,299.

¹ Eisenperchta synes förhålla sig till Perchta såsom Jarnsaxa till Sif. Om själfva Nanna förmåler Forspjallsljód, att hon, nedsjunken till Hels boning (d. v. s. under vintern), »skiftar utseende, byter hug och blir dolsk.

² E. H. MEYER: *Germanische Mythologie*. Berlin 1891. Sid. 123.

³ Jfr förf:s anf. upps. *Lussi*, sid. 13 och 29.

då de omtalade maskeradupptågen en gång otvifvelaktigt varit ämnade att gifva en bild af Perchta och hennes följeslagare, kan däraf följa såsom en konsekvens, att deltagarne, »die Perchten», antagit rollen af så väl hulda som stygga väsen — »schöne und schiache Perchten».

I början af adventet (december) kommo i Salzburg de unga männen samman till ett antal af femtio eller mer och fattade beslut om, hvarifrån tåget skulle utgå och hvilka byar det skulle besöka. På tre torsdagar i adventet samlades de sedan, klädda ytterst i grofva skjortor med ett bredt läderbälte omkring lifvet och med skräpukar af linne med hål för ögon och mun bundna för ansiktet. Tolf bland dem, de egentliga perchtenlöparne, voro däremot höljda i svarta fårskinn, buro hufvor af gräflingshud och masker af trä, antingen framställande fantastiska, mänskliga ansikten med långa tänder och horn eller ock monstruösa borstiga djurhufvuden med långa trynen och rörliga käkar. Alla hade vid sina gördlar fäst en mängd skällor, ofta af mycket stora dimensioner. Tåget öppnades af en trumslagare, därpå kommo fackelbärare, och dem följde en narr och en narrinna, den senare en karl i kvinnodräkt. Narren, på somliga orter kallad Hanswurst, bar en af brokiga tygbitar hopsydd korfliknande rulle, stoppad med ull, hvarmed han slog alla kvinnor, som han kände. En vanlig figur i dessa tåg var ock en kvacksalvare, som bar en korg med hvarjehanda flaskor på ryggen. Hela tiden klatschade de öfriga deltagarne med korta piskor, blåste i korn eller pinglade med en mängd klockor eller skällor, hvilka voro upphängda på ett slags ställningar. Det gälde således att åstadkomma så mycket larm som möjligt. Någon gång hände, att man plötsligt i tåget fick syn på en mask, som från början ej varit med. Då grepos deltagarne af fasa, ty man trodde, att denne kunde vara underjordsfursten själf. Hade de mod att angripa den nytillkomne och i honom demaskera någon, som dref gyckel med dem, blef denne genompryglad. Omkom någon af en eller annan anledning, medan han bar perchtenmask, förvägrades honom, säges det, plats på kyrkogården. För denna allmänt förekommande uppgift torde sanning ligga till grund, och förklaringen är väl den, att en deltagare i

perchtenlöpandet i forna tider ansetts därigenom hafva tydligt ådagalagt, att han fortfarande var hedning.

Den meddelade skildringen, hvilken den anförda författarinnan erhållit från en gammal man, som i början af förra århundradet deltagit i dylika tåg, afser, såsom framgår, »die schiachen Perchten». Uppträdandet af »die schönen Perchten» hade författarinnan tillfälle att själf år 1902 bevitna i Gastein. Jag anför i hufvuddrag hennes egna ord:

»När jag fram emot middagen den 6 januari anlände till köpingen Hofgastein, voro värdshusen fyllda af människor, och alla gator, trots den stränga kölden, mycket lifliga. Alla bidade »die Perchten». Inemot kl. tu såg man ett sakta framskridande, långt tåg af människor nalkas från Wildbad och hörde trumpetstötar. Det var »die schönen Perchten». I spetsen kom »der Rossleiter», en maskerad person på en käpphäst, klatschande med sin piska och beredande plats för tåget. Bakom honom gingo musikanterna, fem bönder med blåsinstrument. Därpå blef »der Vorpercht» synlig, iförd en ytterst grant utstyrd kolossal hufvudbonad af vidunderlig form, »die Perchtenkappe», hvilken väl egentligen varit ett tecken på hans herskavärdighet. Vid hans sida gick »die G'sellin», en i kvinnlig nationaldräkt klädd gosse af ett behagligt utseende. Åtskilliga liknande par följde, omgifna af andra utklädda personer. Beskäftigt sprungo två putsmakare i hvita kläder och med höga, spetsiga, hvita filthattar, i hvilkas kanter pinglor hängde, omkring i folkhopen, den ene väpnad med en med sand fylld kosvans, den andre svingande en vid pass en half meter lång, korflik, med blår fylld linnehylsa. Båda slogo med dessa redskap lätt de närstående kvinnorna, gifta och ogifta, dock endast dem, mot hvilka de ville visa sin artighet — sitt »Perchtenwohlwollen», såsom författarinnan uttrycker sig. Lika kostymerad som dessa två uppträdde ännu en tredje figur, hvilken medförde en af linnetrasor danad docka i form af ett lindebarn (»Fatschkind») fäst vid ett långt snöre, så att han då och då kunde kasta henne till de kvinnor, som han önskade lycka — i hvarje fall aldrig till främmande eller mindre respektabla kvinnor — och i nästa ögonblick åter draga henne till sig.»

Fråga vi nu, hvilken betydelse och hvilket egentligt syfte dessa upptåg anses eller ansetts hafva, blir, säger den anförda författarinnan, svaret icke så lätt att gifva, enär den ursprungliga karaktären och uppfattningen otvifvelaktigt under tidens lopp mycket urartat eller gått förlorad. Visst är emellertid, att dessa tåg haft till ändamål att bringa välsignelse och fruktbarhet. Öfveralt hälsas »die Perchten» därför välkomna. Ju mer »Perchtenlaufen», dess bättre år, säger den tyrolske bonden, och blir perchtaupptåget af en eller annan anledning inställt, väntas missväxt och dålig tid. I Sarndalen låter bonden »die Perchten» löpa omkring på sina fält för att få ett godt år, och i Lienz råder samma föreställning.

På grund af iakttagelser af naturfolkens föreställningar förklarar fru Andree-Eysn denna åskådning så, att de maskerade personerna ursprungligen haft till uppgift att bortskrämma de skadliga makterna. Jag tillåter mig belysa detta med ett exempel. När hos präriaindianerna en sjaman, s. k. medicinman, ville bota en sjuk, iklädde han sig en björnhud med vidsittande hufvud, hvilket han drog fram öfver sitt ansikte. I ena handen höll han en skramla, i den andra ett spjut, och under brummande läten, buller med skramlan och besvärjelser sökte han skrämma sjukdomsanden eller sjukdomsandarna på flykten. Såsom vi sett, möta äfven vid perchtenlöpandet liknande drag: skräckingifvande masker och larm af klockor, trummor och horn. Men här har man tagit steget ännu längre. Man har, må det teologiska citatet tillåtas mig, sökt »drifva djäflarna ut med djäflarnas öfverste», ett drag, som onekligen är ganska vanligt i folklig magi. Det gälde allenast att få de mäktigare till bundsförvanter mot de mindre mäktiga, och mäktigast voro andarnas och makternas drottning och konung, underjordsherskarna, hvilka i Tyskland hette bland annat Perchta och Ruprecht.

Det är möjligt, att vi i anförda förhållande hafva en antydning om ett grundelement i perchtenlöpandet. När man blickar ut öfver mänskligheten i dess helhet, erhålla seder, som inom ett visst, om ock stundom mycket vidsträckt område förete en afgjord karaktär och betydelse, ej sällan en ny belysning, egnad att visa drag ifrån ännu äldre och ursprungligare skeden. Men ett sådant uppsökande på

fjärran håll af förklaringen till en europeisk eller inhemsk folktro-företeelse *kan* också blifva missledande. Det torde förefalla mången otroligt, men det är dock så, att inom folktroens område hos kulturfolken fullt ut lika ursprungliga företeelser kunna anträffas som hos något s. k. naturfolk.

Utgår man från rent europeiska kulturseder, synes mig perchtenlöpandet böra förklaras mer såsom en direkt positivt verkande än som en afvärande ceremoni. Mig förefalla nämligen de skräckingifvande perchtenlöparne såsom, påtagligen genom kyrkligt inflytande, förvanskade (diaboliserade) ättlingar af hedniska växtlighets- och äringsdämoner i djur- och människogestalt, sådana kyrkliga författare under kristendomens tidigare århundraden omtala dem (jfr sid. 182), och folksed och tradition ännu på åtskilliga håll känna dem. Men dessa dämoner voro af alt att döma ursprungligen inga skräckskepnader, om ock sägnen och folkföreställningen redan tidigt gjorde dem därtill,¹ utan de voro växtlighetens och sädesfältets lifsandar och altså mänsklighetens välgörare. Utgår man från dessa förutsättningar, måste man anse perchtenlöpandets ursprungliga och egentliga syfte hafva varit — icke att bortskrämma illasinnade makter, utan fastmer att enligt en för folklig »magi» gällande grundlag genom liknande ernå liknande (*similia similibus*), hvilket i här i fråga varande fall altså vore att genom ett efterhärmande af växtlighets- och sädesdämonerna inverka på naturen och framkalla dessa naturmakter själfva. Anslutande mig till den tyske folktroforskaren W. MANNHARDT, hvilken särskildt gjort dessa växtlighetsmakter till föremål för sina inom religionsforskningen epokbildande undersökningar, ser jag således i de skildrade likasom i så många andra forntroceremonier ett slags natursuggestion, en impuls för att egga marken till ny verksamhet, ett »Lenz»- eller »Kornwecken» för att använda några betecknande, om ock andra ceremonier med samma syfte åsyftande tyska folkliga benämningar.² De profylaktiska drag och åskådningar, som i den skildrade folkseden möjligen kunna på-

¹ Deras fränder faunerna — de välgörande — delade hos antikens folk samma öde.

² Jfr W. MANNHARDT: *Wald- und Feldkulte*. D. 1. Berlin 1875. Sid. 540 o. f.

visas, synas mig där lika litet som t. ex. vid antändandet af vår-eldar, vid rituell användning af frön och bröd, vid ceremonier med kraftspöet o. s. v. vara ursprungliga utan hafva tillkommit genom en, om ock må hända jämförelsevis åldrig, dock i hvarje fall sekundär religionsåskådning.

EDVARD HAMMARSTEDT.
